

Александар Васиљевић
Универзитет у Београду
Правни факултет
e-mail: aco.vasiljevic96@gmail.com

МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНИ АСПЕКТИ СЛОБОДЕ ВЕРОИСПОВЕСТИ: РЕЦЕПЦИЈА, ИЗАЗОВИ И ЗАШТИТА У СРПСКОМ ПРАВНОМ ПОРЕТКУ

Апстракт. Људска права представљају посебну врсту јавног права које се базира на моралу и правди, захтевају потпуно поштовање од државе, али је и обавезују да их правном регулативом штити. Могу се на различите начине манифестовати, а један од најчешћих је слобода вероисповести, која има једнако важан значај за људе као и слобода мисли, говора, савести и уверења. Аутор наглашава да сврставањем у ову категорију слобода вероисповести добија привилегован статус, дефинисан као „три елемента једне целине“. Њене карактеристике су изворност, утемељеност и сигурност, које јој гарантују међународно-правни извори који представљају основу за њену зајемченост у већини европских и светских правних система. Устав Републике Србије и Закон о црквама и верским заједницама по узору на државне одлуке о ратификацији опрезно и темељно дефинишу ову врсту човекове слободe. И поред адекватног приступа, рецепција за собом повлачи неколико изазова на које је неопходно пружити стручан одговор. У завршном делу аутор указује на значај и неопходност правне заштите која ће слободу вероисповести сачувати од злоупотреба.

Кључне речи: слобода вероисповести, *forum internum*, *forum externum*, верска дискриминација, Закон о црквама и верским заједницама, конфесионалне верске заједнице

Увод

Под људским правима подразумевају се урођене вредности људског бића које су универзалне и једнако важе за све. Људска права чине категорију права које има свако људско биће, а будући да људскост не може престати, значи да ни то право не може бити укинато. Човек не може и не сме бити ускраћен правом које му припада. Права су једнака без обзира на различитости људи. Једно од основних људских права је право на слободу вероисповести, које је, следећи одлуке француске Декларације о правима човека и грађанина из 1789. године, постало саставни део устава готово свих држава света. Тако је и у Србији ова врста човекове слободe постала део Сретењског устава из 1835. године, затим део Видовданског устава из 1921. године, на који се Устав из 1931. снажно ослања. На овај начин питање слободe вероисповести се преноси даље на остале уставе донете у каснијем периоду. У свим овим документима навођење права на слободу вероисповести има за циљ да спречи покушаје појединаца и државе да утичу на верско опредељење грађана, нарочито у смислу прогона припадника мање заступљених верских деноминација. Посебан акценат је на забрани да било ко трпи негативне последице због

припадности одређеној верској групи или да буде присиљаван да своје верско уверење промени. Примери оваквих дешавања су чести покушаји прозелитизма забележени у општој историји Српске Православне Цркве (у наставку СПЦ). Почевши од притиска на унијаћење на територији Аустрије и Угарске, што је била једна од главних брига и тешкоћа карловачког митрополита Стратимировића, Симо Матавуљ у једној од својих најпознатијих приповедака (*Пилипенда*) говори о начинима на које је српски народ био условљаван да промени веру. Данас међународно-правна регулатива штити слободу вероисповести од злоупотреба, а њен задатак уздиже на много виши ниво у односу на првобитни.

Примарни задатак слободе и заштите данас је само један од многобројних које ова слобода мора да испуни. Најважнији циљеви који су њеним развојем постигнути су: слобода и право да се појединачно или у заједници с другима испољава веровање или верско уверење; слобода да се развијају и унапређују верска просвета и култура; право изјашњавања о својим верским уверењима; право да се оснивају и региструју верске заједнице, као и право на промену верског уверења.

Слобода мисли, савести и вероисповести

Слобода мисли, савести и вероисповести је конститутивни елемент демократског друштва и његовог плуралистичког карактера. Ове слободе припадају традиционалним правима и представљају захтев достојанства људске личности.¹ Данас су оне један од елемената међународног права, о чему сведочи неколико докумената о којима ће у даљем тексту бити речи. Правни системи већине светских држава садрже норме о слободи мисли, савести и вероисповести. Због друштвене и индивидуалне важности, слобода уверења и верског опредељења заштићена је чланом 9. Европске конвенције о људским правима,² која јемчи апсолутну неповредивост унутрашњег аспекта ове слободе, док ограничење њене спољашње димензије допушта само условно и у изузетним ситуацијама.

Иако су слободе мисли, савести и вероисповести међусобно повезане и на јединствен начин уређене, важно је нагласити и битне разлике,³ које произилазе из различитих контекста, суштина и садржаја тих појмова. Све ове слободе се по правилу уређују уставним нормама и другим правним прописима који се на њих ослањају.

Карактер ових норми указује да се слободи мисли, савести и вероисповести придају посебан значај и заштита, који су правним поретком унапред предвиђени. Она је од суштинског значаја за идентитет верника и заштиту њихових животних ставова, као и од посебне и непроцењиве вредности за атеисте, агностике, скептике и незаинтересоване.⁴

¹ Courtney-Murray 1965, 7.

² Структура члана 9. одговара структури других чланова Конвенције који гарантују релативна права. У првом ставу се наводи заштићено добро, односно право којим се дато људско добро штити, а у другом ставу су садржани услови под којима се уживање тог права може ограничити. Особеност члана 9. је у томе што је слобода веровања или уверења у свом интерном виду апсолутно заштићена, тако да је ограничење дозвољено једино у погледу исповедања вере или убеђења. Видети више о члану 9. Европске конвенције у: Крстић, Маринковић 2016, 156.

³ У свом раду проф. Пајванчић наглашава да се основна човекова права на слободу мисли, савести и вероисповести увек посматрају као једна целина. Међутим, за детаљнију анализу неопходно је њихово одвајање и постављање у одговарајући контекст. На тај начин могуће је открити њихову истинску улогу и прави смисао. Видети у: Пајванчић 1990, 163.

⁴ Слобода вероисповести за верника традиционалне вероисповести је слобода која се подразумева, посебно уколико постоји повољан однос и сарадња између државе и цркве. Важан начин

Слобода вероисповести зајемчена је Уставом Републике Србије из 2006. године, уз прављење одговарајуће правне разлике између *forum internum*⁵ и *forum externum*⁶ слободе веровања. У српском правном поретку своје место заузима преко ратификације међународних докумената у којима је претходно дефинисана. Устав Републике Србије је дефинише чланом 43, док је у Закону о црквама и верским заједницама (у наставку ЗЦВЗ) регулисана у прва два члана. Међутим, у овом раду акценат је на елементима које слобода мисли, савести и вероисповести обухвата, од којих су најважнији:

- 1) слобода уверења и вероисповести;
- 2) право да се остане при сопственом уверењу или вероисповести;
- 3) слобода да се појединачно или у заједници са другима испољава веровање или верско уверење, укључујући исповедање вере у Бога;
- 4) право да се не изјашњава о својим верским уверењима;
- 5) слобода да се развија и унапређује верска просвета и култура;
- 6) право родитеља да својој деци обезбеде верско и морално образовање у складу са својим уверењима.⁷

Ови елементи заједно образују и дефинишу слободу мисли, савести и вероисповести. Прва четири елемента садржана су и у прописаним одлукама из међународних докумената и представљају саставни део Устава Републике Србије, а касније и ЗЦВЗ. Њима се дефинише слобода вероисповести у правном смислу. Пети и шести елемент су додатни, други облик слободе вероисповести, који не може постојати уколико нису заступљена прва четири елемента, а од посебне важности су као примери спољашњег испољавања религиозности, односно да вера као чин унутрашње одлуке буде транспарентна у спољашњем свету. У науци овај облик је познат као већ поменути прелазак из *forum internum* у *forum externum*. Без ових елемената не можемо говорити о слободном религиозном и духовном животу појединца. Једино се приликом реализованог преласка може говорити о верској слободи неког народа.

Да би се обезбедила заштита слободе мисли, савести и вероисповести верника, неопходно је право на поседовање и право на мењање верских уверења према сопственом избору. Ова права су облици апсолутног права, које као такво не може бити предмет државне интервенције и мешања, па чак ни у случају рата или ванредног стања. Право да се напусти нека вероисповест или верска заједница је у истој мери заштићено као и право да се прихвати нека друга вероисповест и приступи некој другој верској заједници. Поменути облик заштите редовна је пракса коју заступа Европски суд за људска права.⁸

приступања овој слободи наглашава проф. Маринковић када говори о слободи коју имају агностици, атеисти, припадници других конфесија које нису традиционалне. Кроз ове примере односа према конфесионалним верским заједницама могуће је подобније упознавање са улогом и циљем који слобода вероисповести поседује. Вредни пажње су и међусобни односи између традиционалних цркава и малих верских заједница (конфесионалних), као и њихова права и обавезе. Маринковић 2011, 368.

⁵ *Forum internum* представља унутрашњу сферу ове слободе која ужива апсолутну заштиту док њено испољавање може под одређеним условима бити ограничено.

⁶ *Forum externum* подразумева слободу испољавања вере или убеђења вероисповедањем, обављањем верских обреда или похађањем верске службе или наставе. Устав предвиђа ограничења само ако су неопходна ради заштите легитимних циљева.

⁷ Ненад Ђурђевић је наведене елементе поставио на другачији начин – елемент под бројем пет је код њега на трећем месту. Међутим, због уочавања везе која се формира успостављањем другачијег редоследа аутор се одлучује да распоред промени и на тај начин образује две целине. Прва су елементи од један до четири, а друга елементи под бројевима пет и шест. Види у: Ђурђевић 2008, 63.

⁸ Корљан 2019, 281-295.

Слобода вероисповести у међународном праву

Слобода вероисповести садржана је у низу међународних докумената посвећених људским правима. Загарантована је првим значајним документима о људским правима, почевши од 10. члана француске Декларације о правима човека и грађанина из 1789. године, где се каже да нико не може бити узнемираван због својих верских убеђења, под условом да њихово испољавање не нарушава јавни ред регулисан законом.⁹ Ова формулација је основ за формирање решења у највећем броју светских устава. Данас је то једно од најважнијих питања у међународном систему људских права.

У периоду од доношења Универзалне декларације о правима човека из 1948. године, односно од почетка интернационализације људских права и слобода, до Повеље о основним правима Европске уније, из Нице 2000. године, знатно је проширен значај и садржај слободе вероисповести.¹⁰ Два најзначајнија статута која о томе сведоче су Међународни пакт о грађанским и политичким правима¹¹ (у наставку МПГПП) и Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода¹² (у наставку ЕКЗЉП), који на скоро идентичан начин дефинишу, али и ограничавају слободу вероисповести. МПГПП у 18. члану, ст. 1. и 2. каже:

(1) Свако лице има право на слободу мисли, савести и вероисповести. Ово право подразумева слободу исповедања и примања вере или убеђења по сопственом нахођењу, као и слободу да ту веру или убеђење испољава појединачно или заједно са другима, како јавно тако и приватно, кроз култ, вршење верских и ритуалних обреда и веронауку.

⁹ Слобода вероисповести је један од најважнијих прилога развоју државно-црквеног права. Њено дефинисање у ЗЦВЗ то потврђује. Наглашавајући њену важност, професор Аврамовић се осврће на историјски развој, где је полазна основа Декларација о правима човека и грађанина у којој је ова врста слободе први пут дефинисана. Код ове дефиниције примећујемо да уводи одређена ограничења, што је већ тада било неопходно да не би долазило до могућих злоупотреба. Познато је и да се слобода вероисповести врло лако може искористити у негативном контексту, а да данас не постоји ниједна уставна или законска одредба у домаћем правном поретку која се односи на ограничавање њене злоупотребе. Видети у: Аврамовић 2007, 24.

¹⁰ Резултати до којих је дошао проф. Ђурић указују на веома брз развој слободе вероисповести у наведеном периоду. Развој је прошао кроз неколико фаза, које су се јављале услед неопходности решавања одређених потреба са којима су се суочиле многе европске државе. Углавном је била реч о оснивању верских заједница и односу државе према њима. Видети у: Ђурић 2012, 26.

¹¹ Међународни пакт о грађанским и политичким правима (МПГПП) је међународни документ о људским правима. Његовим одредбама утврђена су индивидуална и колективна права и одређене мере за надзор њиховог поштовања и придржавања. Основан је Комитет за људска права који настоји да се све потписнице овог пакта придржавају наведених обавеза. Пакт је усвојен и отворен за потписивање и ратификовање Резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација од 16. децембра 1966. године, а ступио је на снагу у марту 1976. године, када је потписан и ратификован од стране 35 држава. СФРЈ је овај пакт ратификовала законом од 30. јануара 1971. године (*Службени лист СФРЈ*, број 7/1971).

¹² Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (ЕКЗЉП) настала је као измењена верзија Универзалне декларације о људским правима, коју је Генерална скупштина Уједињених нација изгласала 10. децембра 1948. године. Ова конвенција измењена је у складу са протоколом број 11, у Риму, 4. новембра 1950. године, од стране Савета Европе. Конвенцију је потписало 47 земаља, што их обавезује да прихватају обавезе поштовања права и слобода, као и признавање надлежности Европског суда за људска права. Наша држава ратификовала је овај документ Законом о ратификацији 2003. године (*Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, број 9/2003).

(2) Нико не може бити предмет принуде којом би се кришила слобода његовог исповедања или примања вера или убеђења по њиховом нахођењу.¹³

Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода у члану 9. наглашава:

*Свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести; ово право укључује слободу промене вере или уверења и слободу човека да било сам или заједно са другима, јавно или приватно, испољава веру или уверење молитвом, проповедима, обичајима и обредима.*¹⁴

У члану 14. ЕКЗЛП напомињу се верска уверења која служе као пример забрањеног основа за дискриминаторно поступање. Овим чланом предвиђено је уживање права и слобода без дискриминације по било ком основу, од којих је вероисповест један од истакнутих примера.¹⁵ Забрана дискриминације предвиђена овим чланом није ограничена иако у овом контексту важи само за права и слободе предвиђене Конвенцијом.

Оно што је заједничко овим документима јесте улога човека у свету – човек је индивидуа способна да самостално мисли, стиче и мења своја уверења, па чак и да самостално или у складу са својим веровањем учествује у верским обредима. Таква димензија слободе означава практичну примену *forum internum*. Документи гарантују могућност да се верско опредељење изражава у спољашњем свету, кроз култ, верске или ритуалне обреде, веронауку и заједничку молитву, проповеди и сл. Општи закључак је да је слобода вероисповести веома широк и апсолутан облик слободе који припада верујућој особи.

Поред ових најважнијих међународних докумената, за употпуњавање слике о верској слободи важна су још нека документа Уједињених нација, Савета Европе али и Комитета за људска права и Европског суда за људска права. Међу најважнијима су: Универзална декларација о правима човека,¹⁶ Конвенција о правима детета¹⁷ и Декларација о укидању свих облика нетолеранције и дискриминације засноване на вери или уверењима.¹⁸

Слобода вероисповести у правном систему Републике Србије

Слобода вероисповести је основна слобода која се испољава самостално или у заједници. Инструменти људских права у целини садрже одредбе о појединачној или колективној слободи мисли, савести и вероисповести, о поштовању родитељских уверења приликом обезбеђивања образовања деце, као и забрани дискриминације по основу вероисповести или уверења.¹⁹ Овакво представљање и испољавање слободе вероисповести је правни основ настанка аутономног егзистирања цркава и верских заједница. Однос између религије и права изражен је посредством уставно-правног уређења слободе вероисповести и односа између државе и цркава и верских заједница.

¹³ Међународни пакт о грађанским и политичким правима, *Службени гласник СФРЈ*, број 7/1971.

¹⁴ Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода, *Службени гласник СЦГ – Међународни уговори*, број 9/2003.

¹⁵ Примери које истиче Ђурић по узору на 14. члан су пол, раса, боја коже, језик, политичко или друго мишљење, национално или социјално порекло, повезаност са неком националном мањином, имовина, рођење и на самом крају слобода вероисповести. Видети у: Ђурић 2012, 27.

¹⁶ Усвојена резолуцијом Генералне скупштине УН под бројем 217а, 10. децембра 1948.

¹⁷ Усвојена истом резолуцијом УН 20. новембра 1989.

¹⁸ Резолуција Генералне скупштине УН усвојила је и овај документ 25. новембра 1981. године.

¹⁹ Мурдок 2008, 13.

Други важан основ за формирање слободе вероисповести у нашем правном поретку представљају правноисторијска и упоредноправна анализа. У правној историји све је учесталија пракса усвајања трансплантовањем правних одредби и система.²⁰ Допринос овоме је развој упоредноправне дисциплине без које је ова активност неизводљива. Да бисмо лакше разумели положај међународних докумената у српском правном поретку, морамо ангажовати правну историју и упоредноправну дисциплину, на основу којих можемо пратити промене које се у праву дешавају. На овај начин, тј. транспонованом, своје место у националном правном поретку заузели су поменути међународни документи, што Устав Републике Србије у 18. члану прописује:

Уставом се јемче, и као таква, неопходно се примењују људска и мањинска права зајемчена опитеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима и законима. Законом се може прописати начин остваривања ових права само ако је то Уставом изричито предвиђено или ако је то неопходно за остваривање појединог права због његове природе, при чему закон ни у ком случају не сме да утиче на суштину зајемченог права.²¹

По узору на поменуто уставно начело, ЗЦВЗ у члану 20. ст. 5. указује да се при доношењу решења о захтеву за упис у Регистар узимају у обзир одлуке Европског суда за људска права, као и управне или судске одлуке у погледу регистрације или деловања одређене верске организације у једној или више држава чланица Европске уније.²² Закон потврђује одредбе које су као предмет међународних докумената интегрисане у национални уставни поредак. Општи закључак је да оваква регулатива посебно иде у прилог националним мањинама, које добијају повољнији положај него раније. Њихова етничка, културна, језичка и верска самосталност су заштићене уз право на слободно изражавање, чување и развијање. Изоставља се било какав облик дискриминације, што их сврстава у ранг са традиционалним црквама и верским заједницама.²³

Слобода вероисповести гарантована је Уставом Републике Србије, члан 43, који прописује следеће:

Јемчи се слобода мисли, савести, уверења и вероисповести, право да се остане при свом уверењу или вероисповести или да се оно промени према сопственом избору ... свако је слободан да испољава своју веру или убеђење вероисповедања, обављањем верских обреда, похађањем верске службе или наставе, појединачно или у заједници са другима, као и да приватно или јавно износи своја верска уверења ... слобода испољавања вере може се ограничити законом само ако је то неопходно у демократском друштву ради заштите живота и здравља људи и морала демократског друштва.²⁴

Примећује се да поред прописивања слободе мисли, савести, уверења и вероисповести, Устав потврђује и слободу испољавања тих уверења са минималним ограничењима. Да би испољавање било апсолутно слободно, неопходна је веза са другим

²⁰ Вотсон 2010, 24.

²¹ Устав Републике Србије, који је усвојила Народна скупштина Републике Србије на првој посебној седници Народне скупштине одржаној 30. септембра 2006. године, а који је коначно усвојен на Републичком референдуму одржаном 28–29. октобра 2006. године под бројем 37/2006.

²² Закон о црквама и верским заједницама, *Службени гласник РС*, број 36/2006.

²³ Традиционалне цркве и верске заједнице таксативно су побројане у ЗЦВЗ и међу њима се налазе само оне које имају вишевековни правни континуитет и чији је правни субјективитет стечен на основу посебних закона донетих пре 1945. године. Према члану 10. ЗЦВЗ то су: Српска Православна Црква, Римокатоличка, Словачка евангелистичка, Реформатска и Евангелистичка црква, али и две верске заједнице Јеврејска и Исламска. Након Другог светског рата за све ове заједнице регулисан је правни положај и за сваку понаособ установљен статус правног лица *ex lege*.

²⁴ Устав Републике Србије, *Народна скупштина РС*, 37/2006.

слободама (изражавања, окупљања и удруживања и сл.). Све оне су неопходан предуслов за постојање слободе вероисповести прописане Уставом. Када говоримо о слободи вероисповести, не смемо сметнути са ума да је она део слобода мисли, савести и уверења и да се не односи само на мишљење савести већ на све облике испољавања тих уверења како у приватном, тако и у јавном облику.²⁵

Наглашавамо да Устав речи *појединачно* или *у заједници са другима* поставља усред реченице, и то у контексту из ког се може закључити да се оне односе само на испољавање вере путем обављања верских обреда и похађања верске службе или наставе. Ово се може тумачити из два угла: један је да се ради о пропусту и брзоплетости састављача²⁶, а други да је реч о жељи да се из слободе вероисповести искључи њен колективни аспект, у смислу права на образовање верских организација и стицање евентуалног правног субјективитета.²⁷

Следећи уставна начела и његове дискусије, ЗЦВЗ већ у првом члану пажљиво и прецизно одређује слободу вероисповести и њене деноминације истичући следеће:

*Слобода вероисповести обухвата слободу да се појединачно или у заједници са другима јавно или приватно, испољава веровање или верско уверење учествовањем у богослужењу и обављању верских обреда, верском науком и наставом, неговањем и развијањем верске традиције ... слободу да се развија и унапређује верска просвета и култура.*²⁸

Стиче се општи утисак да се до правилне формулације долази искључиво услед усклађености ЗЦВЗ са међународним документима, као и претходно добрим познавањем примедби и празнина које су приликом тог дефинисања постојале. Устав наше државе из 2006. године садржи модерна решења о забрани верске дискриминације и верске равноправности. То је посебно наглашено у 21. члану, који прописује да свако има право на једнаку законску заштиту без дискриминације, док се у наставку истиче да је забрањена свака дискриминација, непосредна или посредна по било ком основу, а нарочито верском.²⁹

Паралелу овоме налазимо у другом члану ЗЦВЗ, којим се забрањује верска дискриминација:

Нико не сме бити подвргнут принуди која би могла узроковати слободу вероисповести, нити сме бити присиљен да се изјасни о својој вероисповести и верским уверењима или њиховом непостојању ... нико не може бити узнемираван, дискриминисан или привилегован због својих верских уверења, припадања или неприпадања верској заједници, учествовања или неучествовања у богослужењу и верским обредима и коришћења зајемчених верских слобода и права (члан 2. ЗЦВЗ).

Након доношења овог закона уследио је низ негативних реакција, од којих је једна била у облику критике да је закон дискриминаторан по мале верске заједнице због нешто сложенијег поступка регистрације. Једнакост на примеру верских заједница не

²⁵ У више примера нас проф. Ђурђевић упознаје са разлозима због којих је слобода вероисповести увек везана за слободу мисли и савести. Не може постојати као засебна врста и увек јој се приступа из контекста остале две слободе. На овај начин потврђује се формулација *три елемента једне целине*. Неизоставни елементи су слободе изражавања, окупљања и удруживања, без којих не постоји потпуно манифестовање слободе вероисповести. Услед различитих рецепијената и контекста ови елементи су издвојени од слободе мисли, савести и вероисповести. Видети у: Ђурђевић, 70.

²⁶ Мишљење које истиче проф. Ђурђевић. Видети у: Ђурђевић 2008, 73.

²⁷ Став који је изнео Европски суд за људска права при тумачења овог члана.

²⁸ Закон о црквама и верским заједницама, *Службени гласник РС*, број 36/2006.

²⁹ Устав Републике Србије, *Народна скупштина РС*, 37/2006.

значи њихову правну идентичност, него адекватно уживање законом гарантованих права.³⁰

Верско образовање деце

Међународни пакт о грађанским и политичким правима у члану 18. ст. 4. прописује:

Државе чланице овог Пакта обавезују се да поштују слободу родитеља, а у датом случају законских старатеља, да обезбеде својој деци оно верско и морално образовање које је у складу са њиховим сопственим убеђењима.³¹

По истом основу формиран је 71. члан Породичног закона Републике Србије, који у другом ставу наглашава да: „Родитељи имају право да детету обезбеде образовање које је у складу са њиховим верским и етичким уверењима“.³² Ради се о посебно важном регулисању испољавања вероисповести млађих нараштаја. Овим законом, осим што се поштује верска слобода родитеља, односно старатеља, обезбеђује се сигурност да ће и њихово дете имати право на исто верско и морално образовање. Потврђује се верско образовање деце у државним школама, уз напомену да оно мора бити непристрасно и објективно. Из овога следи да свако дете у Србији има право на верско образовање које је у складу са жељама његових родитеља или старатеља, при чему интереси детета представљају основни принцип.³³ На овај начин дете је заштићено од сваког облика дискриминације на основу вере или убеђења.³⁴

У образложењу овог закона истиче се да у случају да дете нема родитеље или старатеље онда се на одговарајући начин узима у обзир његова воља или испољавање воље по верском питању. Тумачењу оваквих ставова, чијем образложењу недостаје додатна анализа, мора се приступити са нарочитим опрезом. Упитно је до које мере дете може донети овакву одлуку, ако узмемо у обзир његову младост и незрелост. То потврђује и Декларација о правима детета, у којој је ова проблематика детаљно размотрена.

Упоредноправном и правноисторијском анализом стиче се општи закључак да у великом броју модерних европских држава закони предвиђају верску наставу у државним школама.³⁵ Ни у једној од поменутих држава се не сматра да је увођење верске наставе као обавезног наставног предмета у супротности са основним правима на неизјашњавање о верском уверењу, забраном наметања верског уверења, правима родитеља и правима деце у погледу верске слободе или са другим међународним стандардима по овом основу.³⁶ Супротан став заступа проф. Драшкић, која сматра да је увођење веронауке у

³⁰ Након доношења ЗЦВЗ уследио је низ негативних коментара. Основна замерка била је да је овај закон неуставан и дискриминаторан. Види у: Аврамовић 2011, 282-300.

³¹ Међународни пакт о грађанским и политичким правима, *Службени гласник СФРЈ*, број 7/1971.

³² Породични Закон Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 18/05.

³³ Предлог породичног закона Србије усвојен је на седници владе 9. децембра 2004. године и предвиђено је да родитељи имају право и дужност да дете васпитају и усмеравају са циљем да оно прихвати и усвоји вредности које имају универзални карактер. Из овог разлога су породично-правним односима изражена схватања да је српски законописац приликом формулисања права и обавеза родитеља на васпитање и образовање *изразио одређене идеолошке и верске вредности*. Видети у: Станковић 2011, 238.

³⁴ Супротно мишљење износи проф. Драшкић. Видети у: Драшкић 2001, 142-147.

³⁵ Финска, Енглеска, Немачка, Ирска, Луксембург, Грчка. Gaillard 2003, 543.

³⁶ Постоји низ аргумената који иду у прилог враћању верске наставе у државне школе. Верска настава је у јуну 2001. године враћена у државне школе као изборни предмет, а као алтернатива за децу која не желе да је похађају предвиђен је други наставни предмет. На овај начин видимо да деца

програме основних и средњих школа у Србији погрешна одлука Републичке Владе, неусклађена са модерном, ефикасном и секуларном државом. Наглашава да васпитање деце на црквеним катихизисима намеће религијски поглед на свет, пројектује нетачну слику стварности јер се не заснива на научном знању и искуству људске егзистенције, него на догматима, искључивостима и апсолутној послушности пред ауторитетима.³⁷ Супротне ставове износи проф. Аврамовић, а резултат је озбиљна научна полемика која је резултовала корисним информацијама и закључцима.

Из данашње перспективе видимо да је законодавац донео примерену одлуку, јер се поред изборног предмета верске наставе у државним школама уводи алтернатива у виду похађања наставе из другог предмета. Да верска настава у државним школама није облик дискриминације, потврђује оваква одлука законодавца која је донета промишљено и на корист обе стране. У прилог чињеници да је одлука адекватна, а да је закон недискриминаторан говори и признавање права на верску наставу не само за православне већ и за друге традиционалне цркве и верске заједнице. На овај начин испоштоване су одлуке међународних извора, али је направљен озбиљан корак у усмеравању домаћег правног поретка ка европским моделима.

Заштита конфесионалних заједница

Посебну потребу за заштитом од неоснованог уплитања државе за несметано испољавање вере имају конфесионалне (мале верске заједнице), односно верске или националне мањине. Државе се обавезују да према њима не заузимају строго пасиван однос, што би за последицу имало дискриминацију. Насупрот томе, одлукама међународних докумената држава има обавезу да штити идентитете свих верских група које делују на њеној територији, при чему се посебна пажња посвећује мањинским религијама, које су најугроженије. Управо из ових разлога преузимају се све мере како би се заштитио верски идентитет особа које им припадају, уз стриктно поштовање поменутих докумената (МПГПП, Комитет за људска права, Конвенција за заштиту националних мањина и сл.).

Основа заштите права конфесионалних заједница у свету, а и код нас, заснована је на 27. члану МПГПП, који прописује следеће:

У државама где постоје етничке, верске или језичке мањине, лица која припадају тим мањинама не могу бити лишена права да имају, заједно са другим члановима своје групе, свој посебни културни живот, да испољавају и упражњавају своју сопствену веру или да се служе својим језиком.³⁸

Закон о црквама и верским заједницама оцењен је као дискриминаторан и због односа према конфесионалним заједницама, из тог разлога што прописује нешто строжи

нису приморана на верско образовање, већ да у договору са родитељима (од 15. године самостално) могу одлучивати о избору предмета који желе да похађају. Примедбе на верску дискриминацију односе се на то да деци до 15. године по нахођењу родитеља или старатеља верска настава може бити наметнута, што, уколико рационално размишљамо, не сме бити оптужба будући да је сваки родитељ дужан да своје дете учи и усмерава у складу са својим верским опредељењем. Такође, примедбе се односе на децу других верских заједница која су том приликом ускраћена за похађање верског образовања у складу са њиховим опредељењем. Упоредноправна анализа показује да је уобичајена пракса да се у свакој држави организује верско образовање религијом која је преовлађујућа у тој држави. У Србији се преко 80% становништва изјашњава као православно. Аврамовић 2005, 63.

³⁷ Драшкић 2006, 520–523.

³⁸ Међународни пакт о грађанским и политичким правима, *Службени гласник СФРЈ*, број 7/1971.

поступак регистрације, где се од нових верских заједница захтева да детаљније представе свој садржај и циљ. Међутим, уколико следимо упоредноправни модел на примерима Аустрије, Белгије, Русије, Италије, Чешке Бугарске и Румуније³⁹ закључује се да је ЗЦВЗ и по овом основу усклађен са законима наведених држава, које би, морамо признати, било много теже осудити за верску дискриминацију према конфесионалним заједницама.

Проблеми се јављају и када је у питању назив нове верске организације, међутим, постизањем коначног циља (регистрације) и добијања статуса верске заједнице, стиче се далеко повољнији положај него што је то случај у ранијем периоду. Уколико успешно прођу поступак регистрације, нове верске организације стичу одређени правни субјективитет који им доноси много повољности.⁴⁰ Оне су углавном усмерене на повлашћен однос који уживају од државе, потврђен и регулисан Законом. Све наведено оправдава потребу да поступак регистрације нових верских деноминација мора бити нешто сложенији, што се не сме тумачити као дискриминација већ као неопходан пут до статуса верске заједнице и листе једнако третираних конфесија.

Злоупотреба слободе вероисповести

Питање граница човекове слободе старо је колико и демократија. Људска права и слободе воде порекло из античке Грчке. Аристотел је формулисао правило да свако може живети онако како жели, а то право му нико не може ускратити, уз неопходност да изабрани начин живљења не угрожава остале грађане.⁴¹ Међутим, слободе и људска права увек за собом повлаче одређене ризике. Иако је примарни циљ потпуна слобода, данас се стиче утисак да је због све чешћих злоупотреба ипак неопходно поставити умерене границе. Слобода вероисповести је један од најизразитијих примера како елемент од непроцењивог значаја за идентитет верника и заштиту његових опредељења може бити злоупотребљен. Савремено доба доноси нове проблеме и злоупотребе, што можемо уочити код извесних верских група које позивајући се на слободу испољавања верских убеђења испољавају активности које доводе до трагичних последица као што су убиства или самоубиства чланова.⁴² Злоупотребом слободе која им је дата окупљају око себе људе којима намећу промене или модификовање верских убеђења на различите начине, уценом, понудом финансијске помоћи, обезбеђивањем визе или зелене карте и тако даље. Ова појава у науци је добро позната као прозелитизам и има изразито негативну

³⁹ Радна група која је имала задатак да формира ЗЦВЗ била је пред великим изазовом. Треба поменути да је постојала правна празнина од 1993. године, када је Закон о верској слободи из 1977. године стављен ван снаге. Нови век донео је низ повољних услова за обнову и развој ове правне области, који су попунили празнину која је била додатни терет у обликовању и доношењу Закона. С посебним опрезом радна група је применила упоредно-правне и правно историјске методе успела да усклади одлуке закона са одлукама најпознатијих европских правних извора, што се у будућности показало као његов најзначајнији одбрамбени механизам. Видети више у: Аврамовић 2007, 283.

⁴⁰ Испуњавањем одређених услова, регистрацијом и уписом у Регистар конфесионалне верске заједнице стичу правни субјективитет који их изједначава са другим заједницама у држави, како традиционалним тако и осталим конфесионалним. Правни субјективитет им, између осталог, омогућује несметану сарадњу са државом, пореске олакшице, правну заштиту имовине, социјална права верских службеника и потпуно правну способност новооснованих верских конфесија. Видети у: Ђукић 2013, 251.

⁴¹ Рудић 2001, 12.

⁴² Овде се мисли на секте или сличне парарелигијске организације.

друштвену конотацију и угрожава слободу вероисповести.⁴³

Српски правни поредак питање злоупотребе слободе вероисповести уопште не разматра, као што не регулише ни питање рада таквих верских група и парарелигијских организација. У Закону о правном положају верских заједница⁴⁴ из 1977. године постоји правна празнина, што оставља слободан простор за развој и делатност умерених или агресивних верских заједница које коришћењем верске позадине испуњавају своје насилне и негативне циљеве.

У Србији је ова тема покренута 1998. године, али због површног приступа који је остао само на нивоу навођења организација и њихових активности, ово питање остаје отворено, са напоменом да је неопходно да се изградом Нацрта закона о верским слободама ближе разраде питања везана за оснивање, поступак регистрације, али и остале услове неопходне за почетак деловања верске организације.⁴⁵ Сигурни смо да је ово један од разлога због којих је ЗЦВЗ строжији по питању оснивања нових верских заједница, од којих се захтева минимално сложенији поступак приликом регистрације, са објективним циљем да се смање верске злоупотребе које би настале због слободе вероисповести.

Упоредно право пружа могућност за упознавање различитих видова ових злоупотреба и начина њиховог спречавања у другим државама, превасходно у онима у којима су настали међународни документи који су такав облик слободе дозволили. Тако Универзална декларација о људским правима, осим што дозвољава слободу вероисповести и промену верског убеђења, проблем злоупотреба уопште не разматра. МПГПП поред дозвољене слободе вероисповести и промене убеђења истиче, али и наглашава право да се остане при постојећој вероисповести, како би се смањило оснивање нових верских заједница које могу произвести негативне последице. Иако делимично условљава, ни овакав став не пружа конкретан одговор на питање и проблем злоупотреба.

Запажа се да претерана слобода не мора увек имати добронамерну конотацију. Тако је слобода промене вере посебно изазвала реакцију у муслиманским државама, које се не могу сложити са овом одлуком иако је од међународног значаја. Управо је њихова негативна реакција подстакла остатак света да се право на промену верског убеђења мање наглашава у односу на право да се остане при постојећем, традиционалном верском ставу. Можда је ово први корак у решавању злоупотреба, али сигурно да није најадекватнији начин за спречавање прозелитизма и његовог санкционисања правном регулативом. Подстакнути и лично одговорни и прозвани негативним примерима и последицама делатности агресивних верских група у свету, већ дужи период представници међународног права траже адекватан одговор. До данас није донет ниједан међународни документ који би ублажио или спречио сличне злоупотребе, а питање заштите препуштено је националним правним системима.

⁴³ У Сједињеним Америчким Државама овај термин подразумева дозвољен прелазак из једне верске организације у другу као слободу и могућност испољавања слободе вероисповести. Не посматра се као негативна појава, осим у случајевима да делатност таквих заједница угрожава јавни живот.

⁴⁴ Закон о правном положају верских заједница, *Службени гласник СРС*, број 44/1977.

⁴⁵ У фебруару 1998. године једна група народних посланика је у Народној скупштини Републике Србије предложила формирање Комисије НС за испитивање рада и деловања верских секти на територији Републике. Влада РС, на седници одржаној 10. јуна 1998. године, размотрала је њихов предлог и донела следећи закључак: „Народни посланици, у образложењу Предлога одлуке, нису конкретније навели о којим се верским организацијама ради, као и који су то елементи у њиховом учењу или деловању који доводе до опасности по друштвени живот грађана. Из поменутих разлога Влада сматра да није у могућности да ближе размотри све аспекте заснованости Предлога одлуке.“ Аврамовић 1998, 350.

Закључак

Слобода вероисповести је једна од осетљивијих области државно-црквеног права. Иако прописане националним правним поретком, изворне одлуке налазе се у међународним документима, које је и наша држава ратификовала ради општег добра и потребе, али и унификације на европском или светском нивоу која има за циљ савремену правну активност образовања светске правне традиције.⁴⁶ Осетљивост ове теме читује се и у ставовима Цркве, који се често не поклапају са онима из ратификованих докумената. Наиме, Црква се од најранијих времена бори против погрешних учења и теорија, свесна постојања негативних конотација карактеристичних за конфесионалне заједнице које поменути документима добијају прилично једнака права и положај који је и даље са црквеног гледишта упитан. Све оно што је њена вековна брига пољуљано је прихватањем поменутих одлука на међународном и националном нивоу. Иако Црква нема за циљ урушавање тренутно јединог и најснажнијег механизма у борби против верских злоупотреба, постојећи прописи су један од разлога неслагања аутономног и световног права, што за последицу има продубљивање празнине у области државно-црквеног права. Решења се налазе у ублажавању ставова Цркве и умереној асимилацији државних одлука, као и строжим решењима државе на примерима који изазивају несугласице. Незадовољство црквених правника посебно је изазвано честим случајевима злоупотреба верских слобода и њиховог нерегулисања световним правом. Упоредноправном методом закључује се да се већина европских држава суочава са сличним проблемом, иако је минималан број правне регулативе која би последице отклонила. Суштина није непостојање јасних и довољних доказа који би оправдали осуду, већ што би таква решења произвела критике и ставове супротне одлукама међународних докумената о правима и слободама људи.

Напредак на европском нивоу могуће је постићи формирањем стручних комисија за праћење активности и деловања свих верских заједница, као и оправдано строжим поступком регистровања нових заједница, који не смемо схватити као дискриминаторан већ као општекористан за целокупан народ. Са друге стране, далеко је већи број предности које доносе ратификовани међународни документи, а који су усмерени на преовлађујуће, односно традиционалне цркве или верске заједнице. Не сме се занемарити низ невидљивих и индиректних решења која се налазе у слободама и активностима које су Уставом и Законом дозвољене традиционалној Православној Цркви. Почевши од увођења верске наставе у државне школе и отклањања изазова које је ова делатност покренула, преко реституције црквене имовине, пореских олакшица, права на приступ медијима, до обнављања аутономног и државно-црквеног права на правним факултетима. Са друге стране, овакав поредак доприноси одржавању здравог, духовног и традиционалног државног система који се једино остварује кроз допринос религије и њену отвореност према држави. Допринос Цркве налази се у изузетној историјској, државотворној и цивилизацијској улози у обликовању, очувању и развијању идентитета српског народа. Најважнији носиоци културе и научне делатности су манастири, музеји, ризнице, архиви, библиотеке, па и културно-уметничка друштва, црквени хорови и сл. Све више је примера црквене неопходности у државним установама у облику пружања стручне духовне помоћи и савета у болницама, казнено-поправним домовима, војсци и другим установама. Овакве али и сличне активности су најбољи примери борбе против савременог политеизма и прозелитизма које правни поредак може да понуди, а да са друге стране не угрожава ниједну одлуку међународног права о верским слободама.

⁴⁶ Beraman 2000, 738-740.

Литература

- Аврамовић, Сима (1998): *Верска слобода и њена злоупотреба – историјски и актуелни правни аспекти*, *Анали Правног факултета у Београду* 46/4, 346–364.
- Аврамовић, Сима (2005): *Право на верску наставу у нашем и упоредном праву: забрана наметања верског уверења*, *Анали Правног факултета у Београду* 53/1, 46–64.
- Аврамовић, Сима (2007): *Прилози настанку државно-црквеног права у Србији*, Београд: Правни факултет.
- Аврамовић, Сима (2011): *Поимање секуларности у Србији, рефлексије са јавне расправе у Уставном суду: разликовање правног положаја појединих цркава и верских заједница, дискриминаторно или легитимно решење*, *Анали Правног факултета у Београду* 59/2, 279–301.
- Beraman, Harold (2000): *The Western legal tradition in a Millennial Perspective: Past and Future*, *Louisiana Law Review* 60/3, 738–763.
- Вотсон, Алан (2010): *Правни транспланти – приступ упоредном праву*, Београд: Правни факултет.
- Gaillard, Emanuela (2003): *Reparation for violations of international humanitarian law*, *Cambridge University Press* 85/2, 529–553.
- Драшкић, Марија (2001): *Право детета на слободу вероисповести у школи: препреке увођењу веронауке у државне школе*, *Анали Правног факултета у Београду*, 49/1, 511–525.
- Драшкић, Марија (2006): *О веронауци у државним школама, други пут: право на изјашњавање о верском уверењу*, *Анали Правног факултета у Београду* 54/1, 135–151.
- Ђурђевић, Ненад (2008): *Остваривање слободе вероисповести и правни положај цркава и верских заједница у Републици Србији*, Београд: Заштитник грађана, Службени гласник.
- Ђурић, Владимир (2012): *Слобода вероисповести и правни субјективитет цркава и верских заједница у европским земљама*, *Страни правни живот* 56/1, 24–52.
- Ђукић, Далибор (2013): *Савремени изазови државно-црквеног права: правни статус верских заједница*, *Анали Правног факултета у Београду* 61/1, 249–265.
- Корљан, Едо (2019): *Право на вероисповест у пракси европског суда за људска права*, у: *Државно-црквено право кроз векове*, ур. В. Чоловић, В. Џомић, В. Ђурић, М. Станић, Београд – Будва, 281–295.
- Крстић, Ивана, Маринковић, Танасије (2011): *Европско право људских права*. Београд: Савет Европе.
- Маринковић, Танасије (2011): *Прилог за јавну расправу о уставности Закона о црквама и верским заједницама: право на слободу вероисповести*, *Анали Правног факултета у Београду* 59/1, 367–385.
- Мурдок, Џим (2008): *Слобода мисли, савести и вероисповести – водич за примену члана 9 Европске Конвенције за људска права*, Београд: Савет Европе.
- Пајванчић, Маријана (1990): *Устав о слободи вероисповести: слобода савести и вероисповести*, *Политичка мисао* 27/1, 160–170.
- Рудић, Марија (2001): *Људска права*, Београд: Београдски центар за људска права.
- Станковић, Милош (2011): *Правна природа и остваривање права и дужности родитеља на васпитање и образовање детета у Србији*, *Анали Правног факултета у Београду* 59/2, 235–262.
- John, Courtney-Murray (1965): *The Problem of Religious Freedom*, Westminster-Maryland: The Newman Press.

Правни извори

Међународни пакт о грађанским и политичким правима, *Службени гласник СФРЈ*, број 7/1971.

Европска конвенција за заштиту људских права о основних слобода, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, број 9/2003.

Устав Републике Србије, *Народна скупштина РС*, 37/2006.

Закон о црквама и верским заједницама, *Службени гласник РС*, број 36/2006.

Породични закон Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 18/2005.

Закон о правном положају верских заједница, *Службени гласник СРС*, број 44/1977.

Aleksandar Vasiljević

**INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF FREEDOM OF RELIGION:
RECEPCION, CHALLENGES AND PROTECTION
IN THE SERBIAN LEGAL ORDER**

Human rights represent a special type of public law that is based on morality and justice, they require full respect from the state, but also oblige it to protect them with legal regulations. They can manifest in different ways, and one of the most common is the freedom of religion, which has the same importance for people as the freedom of thought, speech, conscience and belief. The author emphasizes that by being classified in this category, he gets a privileged status, defined as "three elements of one whole". Its characteristics are its originality, foundation and security, which is guaranteed by international legal sources that represent the basis for its guarantee in most European and world legal systems. The Constitution of the Republic of Serbia and the Law on Churches and Religious Communities, modeled on state decisions on ratification, cautiously and thoroughly define this type of human freedom. Despite adequate access, the reception entails several challenges to which it is necessary to provide a professional response. In the final part, the author points out the importance and necessity of legal protection that will protect the freedom of religion from abuse.